

ODEŠEL JAN ČÁP

V září 2001 přišla zpráva, kterou jsme sice čekali, ale které jsme se současně obávali. Po těžké nemoci zemřel ve věku 76 let prof. PhDr. Jan Čáp, CSc. Po Václavu Kuličovi odešel nestor české pedagogické psychologie, po Ladislavu Ďuričovi odešel jeden z nestorů československé pedagogické psychologie. Prof. Čáp představoval obor, který neměl a stále ještě nemá ustláno na různých. V psychologické komunitě bývá pedagogická psychologie nazírána s určitým odstupem, neboť pro řadu specialistů je „kontaminována“ pedagogikou; vedle výlučných oborů typu klinické psychologie pak působí málo vznešeně. V pedagogické obci je někdy brána jako území nikoho, z něhož lze dle libosti nekvalifikovaně čerpat, pokud vlastní pedagogická a didaktická témata nejsou pro studenty dostatečně atraktivní.

Přitom jde o obor, který má u nás dlouholetou tradici, reprezentovanou (kromě výše jmenovaných) osobnostmi, jako je Václav Příhoda, Ján Hvozdík aj. Obor, který každoročně oslovuje (někdy dobře, někdy špatně) tisíce studentů učitelství nejen na pedagogických fakultách, ale na všech dalších fakultách připravujících učitele. Oslovuje také desetitisíce učitelů v činné službě. To vše si prof. Čáp uvědomoval, a také proto tomuto oboru zasvětil celý svůj život.

Jeho pedagogické působení zahrnuje mnoho desítek let až do roku 2001. Celý svůj život zůstal věren jedné instituci – Univerzitě Karlově v Praze a její Filozofické fakultě. Působil na psychologickém pracovišti,

kteří v průběhu let sice měnilo svůj název, ale stále šlo o pracoviště, které zajišťovalo výuku psychologie jak pro neučitelské obory, tak pro obory učitelské.

Vyučoval rád a svá vystoupení měl dobře didakticky zpracována. Snažil se své studenty pro obor získat a svou výraznou postavou a svébytnou dikcí byl nepřehlédnutelný. Vykonal neuvěřitelné množství práce pro zkvalitnění psychologické přípravy všech učitelských oborů, zejména učitelství pro střední školy. Probouzel zájem o koncipování výuky psychologie jakožto samostatný problém (Čáp 1980). Snažil se podporovat i nové studijní obory a stál (spolu s jinými) v šedesátých letech u zrodu mezioborového studia psychologie-ošetřovatelství, které se později změnilo na pedagogiku-ošetřovatelství. Při výuce spolupracovaly dvě fakulty Univerzity Karlovy – Filozofická a Všeobecného lékařství (dnes 1. lékařská fakulta).

Pokud jde o jeho vztah ke studentům, dal by se označit výrazem přátelský. Vedl za svůj život stovky diplomových prací a na rozdíl od některých jiných vysokoškolských učitelů si automaticky nepřipisoval zásluhy na kvalitních pracích. Nepokládal se za hlavního hybatele a studenta bral jako partnera. Pokud byla práce kvalitní, neváhal – a v tom je jeho velikost – citovat ve svých odborných publikacích autory diplomových a rigorózních prací stejně jako vědecké veličiny.

V povědomí mnoha generací studentů je prof. Čáp znám převážně jako autor učebnic pedagogické psychologie. Učebnic, které se dočkaly mnoha reedic, neboť (s výjimkou

Ďuričova Úvodu do pedagogické psychologie z r. 1974) nebylo u nás vhodnější souhrnné práce, z níž by se studenti učitelství mohli učit. Dokonce i po roce 1989, kdy se díky překladům nakladatelství Portál dostaly na náš knižní trh kvalitní zahraniční učebnice, studenti dál sháněli Čápovy učebnice a každý náklad byl brzy vyprodán.

Tak, jak postupoval čas a vývoj se zrychloval, začínal být prof. Čáp chápán některými mladými psychology jako člověk, který už nemá mnoho co říci. Jako člověk, který sice vydává svou učebnici v pravidelných intervalech (podle nich jen s drobnými „kosmetickými“ úpravami), ale pokud jde o aktuální dění v oboru, stojí už dávno stranou. Mohu dosvědčit, že takový soud je povrchní a nespravedlivý. Prof. Čáp velmi bedlivě sledoval nové věci, pořizoval si výpisky a své dřívější pohledy obohacoval o vše nové. Při tvorbě nových textů korigoval své starší názory na základě nových výzkumů, podstatně předělával kapitoly učebnic. I ve vysokém věku byl přístupný námětům na úpravy svých textů, byl přístupný věcným námitkám a nerozpákoval se práci důkladně předělat. V případech, kdy si uvědomoval, že už neobsáhne další témata, neváhal oslovit další kolegy a dal jim prostor pro tvořivé rozvíjení nových témat. Tak vznikla i jeho poslední učebnice, kterou dokončoval již vážně nemocen – Psychologie pro učitele (Čáp; Mareš 2001).

Z výzkumného pohledu byl jeho vývojový oblouk úctyhodný a jeho eit pro témata si uvědomujeme až s odstupem času. Začínal pracemi, které bychom asi zařadili na pomezí psychologie práce a pedagogické psychologie: psychomotorickým učením, nácvikem činností, pracovním výcvikem (Čáp 1957, 1964). K těmto tématům se vrátil na začátku normalizace a zajímal se o profesiografii různých povolání, např. dělnických (Čáp 1970, 1972), ošetřovatelských

(Čáp et al. 1974), ale už s vyústěním do otázek výchovy a výcviku (Čáp 1972/73).

Na konci šedesátých let se věnoval proměnám osobnosti tváří v tvář náročným životním situacím (Čáp; Dytrych 1968). Když si uvědomíme, že Lazarusova práce nazvaná Psychologický stres a zvládání zátěže vyšla v USA r. 1966 a transakční model stresu a zvládání zátěže začal vytvářet R. Lazarus kolem roku 1967, je Čápova volba tématu obdivuhodná.

Další dlouhodobé téma se u něj objevuje kolem roku 1977. Je jím psychologický pohled na všestranné rozvíjení osobnosti (Čáp 1977); později se autor přiklonil ke skromnějšímu a výstižnějšímu názvu mnohostranný versus jednostranný rozvoj osobnosti. V tématu, které bylo pro mnoho lidí pouhou ideologickou floskulí, nad níž se vůbec nezamýšleli, našel racionální jádro a uchopil ho jako svébytný psychologický problém. Sérii psychologických výzkumů odhalil jeho důležitost pro výchovné a vzdělávací úsilí jak v adolescenci, tak v rané dospělosti (Čáp 1991).

Těžiště jeho práce ovšem tkvělo po celá desetiletí v pedagogické psychologii. Zde nalezneme jeho celoživotní lásky – témata, která můžeme heslovitě nadepsat jako: aktivity a aktivnost člověka, trávení volného času, výchova v rodině, způsoby a styly výchovy.

Na prvních dvou tématech úzce spolupracoval s osobou, která mu byla nejbližší, B. Rotterovou. Prof. Čáp jako jeden z mála u nás důkladně analyzoval kategorii, s níž mnozí zacházeli velmi volně – kategorii *aktivita* osobnosti. Uvažoval o ní nikoli izolovaně, nýbrž na kontinuu *aktivita-pasivita*. Navíc uvažoval také o specifických osobnostních vlastnostech – *aktivnosti-pasivnosti* člověka. Rozlišil v nich aspekty temperamentové, motivační, operační a kognitivní a zajímal se o jejich vnější projevy, možnosti diagnostiky a ovlivňování výchovou.

To ho přivedlo k další rozsáhlé problematice, již je *trávení volného času* u mladých lidí. Zajímal se o přání osob trávit čas určitými činnostmi a reálným trávením volného času. Studoval aktivní a receptivní způsoby trávení volného času mládeže a dlouhodobé důsledky určitých způsobů využívání času. Zjišťoval determinanty změn a konstatoval, že svébytné místo zaujímá rodina.

Není snad třeba dodávat, že výzkumy tohoto typu zůstávají výzvou pro současnou českou společnost, označovanou někdy jako konzumní. Výzvou ověřit paušalizující tvrzení, že značná část mládeže je pasivní a tráví volný čas nevhodným způsobem.

Na dalších dvou tématech prof. Čáp dlouhodobě spolupracoval se statistikem P. Boschkem. Pokusili se podívat se psychologicky jemnějším způsobem na *výchovu dětí v rodině*. Hledali vhodné teoretické modely a současně nové diagnostické metody (Čáp; Boschek 1994). Mapovali emoční vztahy v rodině, způsoby řízení dítěte a důsledky určitých konstelací pro dítě samotné.

Zobecněním jednotlivých výzkumů nakonec dospěli k analyticko-syntetickému modelu, který je také zjednodušeně nazýván model devíti polí (Čáp; Boschek 1998 a,b). Vyjádření *způsobu výchovy v rodině* však nekončí zařazením do jednoho z devíti polí schématu. Každé pole má některé podstatné společné znaky, zároveň však jsou v něm ještě rozdíly. Záleží na tom, zda záporný emoční vztah k dítěti mají oba rodiče, nebo jen jeden z nich. To znamená, že od syntetického vyjádření – zařazení do některého z devíti polí – se lze vrátit do analytictější roviny. Je dokonce možné jít až k jednotlivým typickým situacím nebo k určité kritické události v předchozím vývoji rodiny.

V čem byl hlavní přínos prof. J. Čápa? S odstupem času lze říci, že minimálně ve

dvou oblastech: učitelské a vědecké. Jako učitel vytvořil tradici standardní domácí učebnice psychologie pro studenty učitelství a tuto tradici po čtvrt století naplňoval (Čáp 1976, 1980, 1993, Čáp; Mareš 2001). Jako badatel nejvíce obohatil oblast, od níž psychologové i pedagogové dávali často ruce pryč, a přesto je nepominutelná; zůstává jako inspirace a apel dalším odborníkům. Je to psychologie výchovy, zejména pak výchovy pubescentů a adolescentů.

Jako člověk osvědčil svým osobním příkladem, že i ve velmi náročných životních situacích se dá důstojně žít, dále se zajímat o novinky, studovat a usilovně pracovat.

Jiří Mareš

Vybraná literatura:

- ČÁP, J. *K psychologii cviku ve světle učení I. P. Pavlova*. Praha : SPN, 1957. 207 s.
- ČÁP, J. *Psychologie pracovního výcviku*. Praha : SPN, 1964. 164 s.
- ČÁP, J. Pedagogicko-psychologická hlediska v profesiografických metodách. *Psychologie v ekonomické praxi*, 1970, 4, s. 1–19.
- ČÁP, J. Psychologická srovnávací charakteristika šesti dělnických povolání ve strojírenství. *Psychologie v ekonomické praxi*, 1972, 7, s. 71–78.
- ČÁP, J. Zvláštnosti odborného výcviku v různých učebních oborech. *Odborná výchova*, 1972/73, 23, s. 73–80.
- ČÁP, J. Všestranné rozvinutá osobnost a její formování. *Psychologie v ekonomické praxi*, 1977, roč. 12, č. 1–2, s. 24–33.
- ČÁP, J. K otázkám vyučování psychologií v přípravě učitelů. *Čs. psychologie*, 1980, roč. 24, č. 4, s. 388–396.
- ČÁP, J. *Základy psychologie pro učitele*. Praha : SPN, 1976. 119 s.
- ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : SPN, 1980.

- ČÁP, J. *Psychologie mnohostranného vývoje člověka*. Praha : SPN, 1990. 292 s.
- ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha : Karolinum, 1993. 415 s. ISBN 80-7066-534-3.
- ČÁP, J.; BOSCHEK, P. *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Příručka. Bratislava, Brno : Psychodiagnostika, 1994.
- ČÁP, J.; BOSCHEK, P. *Způsob výchovy v rodině a osobnost dítěte*. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 1998a, roč. 33, č. 1, s. 35–44.
- ČÁP, J.; BOSCHEK, P. *Některé vlastnosti osobnosti ve vztahu k výchově a jejím cílům*. *Pedagogika*, 1998b, roč. 48, č. 3, s. 292–303.
- ČÁP, J.; ČECHOVÁ, V.; MELLANOVÁ, A. aj. *Příspěvek k psychologické analýze a charakteristice profesí zdravotní a dětské sestry*. *Čs. ošetřovatelství*, 1974, roč. 2, č. 5, s. 39–46.
- ČÁP, J.; DYTRYCH, Z. *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*. Praha : SPN, 1968. 118 s.
- ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001. 655 s. ISBN 80-7178-463-x.
- ROTTEROVÁ, B.; ČÁP, J. *Výchova aktivity mládeže ve volném čase*. Praha : Univerzita Karlova, 1976. 158 s.

VYBÍRÁME Z INTERNETU

S cílem podpořit vědeckou práci v oblasti věd o vzdělávání, umožnit publikování jejich výsledků učitelům všech typů škol, seznamovat s těmito nálezy širokou pedagogickou veřejnost, a pomáhat tak dostat poznatky vědeckých usilování i do praxe vznikl před nedávnem na olomoucké univerzitě elektronický čtvrtletník *e-Pedagogium*. Byl vymezen jako nezávislý odborný časopis pro pedagogické pracovníky všech typů škol. Redakční rada hodlá zaměřit jeho obsah na vědecká sdělení, teoretické studie a další odborné práce vztahující se k problematice vzdělávání a školství – zejména z oblasti pedagogiky, speciální pedagogiky, pedagogické psychologie a didaktik všeobecně vzdělávacích předmětů. První (a zatím jediné) číslo časopisu je celé věnováno příspěvkům z konference „Řízení kvality ve vzdělávání“, která proběhla na Pedagogické fakultě UP v Olomouci 5. února 2001. Vedle úvodních referátů se v něm v plném znění objevují příspěvky z bloku orientovaného na řízení kvality v předškolním, primárním a sekundárním vzdělávání, bloku týkajícího se řízení kvality v terciárním vzdělávání, stejně jako příspěvky, které zazněly v následné všeobecné diskusi. Zájemcům o navýsost aktuální téma řízení kvality ve vzdělávání se tak dává k dispozici 185 stran relevantních a veskrze zajímavých textů. Přejme redakci *e-Pedagogium*, aby se jí dařilo i v práci na dalších číslech. První číslo časopisu je dostupné na adrese: <http://www.upol.cz/UP/Pracovis/Casopis.pdf>, podrobnější informace o možnostech přispět do *e-Pedagogium* pak lze nalézt na adrese <http://www.upol.cz/UP/Aktualit/aktualit.htm>.

(mp)